

УДК 316.77

Ю. В. КУШНІР (канд. пед. наук)
Донецький національний технічний університет

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядається теоретичний та практичний досвід вивчення проблем міжетнічної взаємодії радянськими, українськими та російськими вченими з точки зору соціологічного підходу. В роботі представлені емпіричні дані щодо проявів інтолерантності, визначена роль культури міжетнічного спілкування у суспільстві. Наведені приклади соціологічного аналізу та використання кількісних та якісних соціологічних методів у процесі вивчення міжетнічної взаємодії.

Ключові слова: соціологічний підхід, етносоціологія, культура міжетнічного спілкування, міжетнічна взаємодія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Культура міжетнічного спілкування є органічним проявом суспільної свідомості й духовної культури нації. Рівень її розвитку обумовлюється системою об'єктивних та суб'єктивних обставин: подоланням протиріч в економічній, політичній, духовній сферах, ступенем розвитку інститутів громадян, суспільства, його відкритості, демократизації, а з іншого боку, рівнем виховання світоглядної, етичної культури, освіченості, духовності, етнічної толерантності учасників міжетнічного спілкування. Найбільш поширеними у гуманітарних науках методами дослідження цього, досить, широкого кола питань, залишаються соціологічні методи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Підстав для вивчення культури міжетнічного спілкування в Україні достатньо. За даними досліджень, що проводились Інститутом соціології НАН України в 1990-2008 роках під керівництвом Н. Паніної [8] та Київським міжнародним інститутом соціології в 1994-2007 роках під керівництвом В. Паніотто [10], в Україні з кожним роком поступово зростає рівень інтолерантності в межах міжетнічних відносин. Тенденцію зростання проявів ксенофобії щодо іноземців демонструє звіт соціологічного дослідження «Ксенофобія в контексті міжетнічності українського суспільства», проведеного у 2008 році Харківським інститутом соціальних досліджень за сприянням Міністерства внутрішніх справ України [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сутність групових процесів – це постійне зближення (інтеграція) та віддалення (дезінтеграція) усередині груп або між групами. Якщо для членів групи або груп мають значення, а точніше, стають актуальними культурні ознаки (мова, територія, традиції, звичаї тощо), то такі процеси відбуваються в площині етнокультурних відносин. Саме ставлення до цих ознак чи їх сприйняття фіксують у своїх дослідженнях етносоціологи та педагоги.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд теоретичних концепцій міжетнічних відносин в рамках соціологічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі майже всіх існуючих підходів до вивчення міжетнічного спілкування та міжетнічних відносин лежить етносоціологія. Найважливіше значення етносоціологічного підходу в тому, що він дає можливість зрозуміти природу питання про культуру міжетнічного спілкування та на емпіричному рівні побачити її взаємозв'язок із проблемами міжетнічних відносин.

Одне з провідних місць у розробці етносоціологічного підходу належить радянській соціологічній школі, яка дала певний поштовх для проведення досліджень міжетнічних стосунків у СРСР, а потім і в Україні.

Як визначають у своїх дослідженнях відомі російські вчені Ю. Арутюнян [2;3] та Л. Дробіжева [5;6], у СРСР ще в 60-70-х роках ХХ століття на базі Інституту етнографії АН СРСР під керівництвом професора Ю. Бромля розпочалось фундаментальне, на теоретичному та емпіричному рівнях, вивчення етнічних факторів суспільного розвитку. Спираючись на результати емпіричного дослідження «Оптимізація соціально-культурних умов розвитку та зближення націй» [2], тоді було зроблено декілька важливих висновків: перше – в умовах модернізації суспільства розвиток націй не завжди має поліпшувати міжнаціональні відносини; друге – національна свідомість більш визначена в народів зі зростанням їх освіти, культури та діапазону діяльності; третє – зростання національної свідомості можливе лише при відповідних соціальних і політичних умовах; четверте – розвиток націй

завжди супроводжується переміщенням етнодиференціюючих факторів від культурно-побутових традицій до національної свідомості та соціально-психологічних установок.

Методологічною основою для подібних висновків була ідея, запропонована Ю. Бромлєєм, розглядати етноси не як сукупність традиційно-архаїчних та культурно-побутових ознак, а як систему соціально-психологічних установок, пов'язаних із національною свідомістю [4, с. 17]. Такий підхід дозволяє більш конкретизовано вивчити не тільки соціальні зміни в процесі розвитку етносів, але й особливості міжетнічних відносин у регіонах зі змішаним міжетнічним складом населення.

Ученими Інституту етнографії було доведено, що на характер міжетнічних відносин впливають не тільки соціально-політичні та економічні фактори, але й такі показники, як тривалість стосунків між представниками різних етнічних груп. Так, наприклад, Л. Дробіжева [5, с. 6] визначає, що в регіонах із традиційно багатоетнічним складом населення (напр., населення Донбасу) рівень міжетнічної напруженості значно нижчий, ніж у молодих містах із відносно слабкими міжгруповими зв'язками. Частота та тривалість стосунків у регіонах із компактним проживанням людей із різним етнічним походженням створює певні умови для спілкування та соціально-культурного обміну. Важливу роль у цьому процесі відіграють соціальні інститути: школа, сім'я, армія, ЗМІ та інше. Але такий розвиток відносин був можливим лише при збереженні рівноваги в соціокультурному та політичному просторі. У другій половині 80-х років ХХ століття ця рівновага була порушена.

За результатами соціологічних досліджень, проведених у різних регіонах СРСР наприкінці 1980-х років [6], було виявлено значне зростання національної свідомості в титульних націях окремих республік та відповідне погіршення міжетнічних відносин. Серед факторів появи соціальної напруженості, а в окремих випадках і конфліктів, називають: збільшення кількості освічених людей серед представників етнічних груп та поширення контактності через засоби інформації.

Спостереження та вивчення етносоціальних змін, що відбувалися в республіках СРСР, дали підстави для узагальнення висновків про сутність міжетнічних відносин [6, с. 55]. Зокрема, були виділені дві складові міжетнічних відносин: соціально-культурна та соціально-психологічна взаємодії, які проявляються як між народами, так і на міжособистісному рівнях. Пізніше було доведено, що підґрунтям для виникнення таких взаємодій є соціально-психологічні установки, стереотипи та національна свідомість. Однак, і на це також було зроблено зауваження радянських соціологів, при вивченні таких питань слід чітко розрізняти «підґрунтя» конфлікту та фактори його виникнення.

Для вибуху саме міжетнічних протиріч, наявності лише соціально-психологічних чинників у стосунках між представниками різних етнічних груп не достатньо. Існує безліч прикладів того, що різні етноси можуть досить довго співіснувати на одній території. Але поштовхом до ворожнечі або ситуаційного конфлікту можуть бути будь-які зовнішні, зовсім не пов'язані з етностереотипами, чинники. Наприклад, порушення економічної рівноваги, кримінальні події з участю представників різних етносів, соціальні або політичні переваги у вирішенні окремих питань повсякденного життя та інше. Такі висновки, можливо і виникли на підставі ідеологічно сформованих поглядів радянської науки, але не втратили своєї актуальності і у сучасному розгляді питань соціології міжетнічних стосунків.

Науковий підхід радянської етносоціологічної школи до вивчення життя етносів та міжетнічних відносин, заснований на використанні міждисциплінарних зв'язків соціології, психології, педагогіки, історії та філософії, дозволив сформувати дослідницьку платформу для подальшого всебічного та глибокого аналізу соціальних процесів в окремих республіках колишнього СРСР. Актуалізація національного питання в цих країнах після розпаду СРСР дала значний поштовх багатьом ученим не тільки продовжити дослідження, але й значно розширити межі окреслених проблем, у тому числі звернутися до питань формування культури міжетнічного спілкування.

Так, Н. Паніна вказує на те, що «...результати моніторингу виявляють вкрай несприятливу тенденцію зростання як інтегрального показника національної дистанційованості, так і відчуженості населення України практично від усіх національностей... Знижується і самотолерантність: зростання дистанції щодо основних національностей, які мешкають в Україні (титульної нації – українців та найчисельніших меншин – росіян та білорусів)» [8].

Результати, отримані В. Паніотто, майже збігаються з висновками Інституту соціології [10] і підтверджують наявність тенденції поступового зростання дистанції між представниками національної більшості (українцями, росіянами та білорусами) й етнічних меншин, а також між представниками різних етнолінгвістичних груп (україномовними українцями, російськомовними українцями, росіянами).

Використовуючи методи якісного та кількісного досліджень, учені Харківського інституту соціальних досліджень встановили, що «...в Україні йде процес поступового, а в деяких регіонах і галопуючого поширення ксенофобних настроїв... Статистичні дані МВС України фіксують чітку тенденцію зростання злочинів, вчинених стосовно іноземців: упродовж п'яти останніх років кількість протиправних посягань, внаслідок яких постраждали громадяни іноземних держав, збільшилася вдвічі – з 604 у 2002 році до 1178 у 2007 році. Переважну більшість злочинів вчинено відносно громадян держав-учасниць СНД (63,5 %), стосовно ж іноземців з інших країн – відповідно 36,4 %. Протягом 8 місяців 2008 року відносно іноземних громадян було вчинено 727 злочини. У порівнянні з аналогічним періодом минулого року можна констатувати збільшення кількості умисних вбивств та замахів на вбивство з 15 до 26, тяжких тілесних ушкоджень з 20 до 24. Найбільш складна обстановка у зазначеному напрямку роботи продовжує залишатися у місті Києві, Автономній Республіці Крим, Донецькій та Одеській областях...» [7, с. 30-31]. Причому цей процес стосується не тільки пересічних громадян, але й представників владних структур.

Опитування проводилось серед 208 працівників міліції (ППС, дільничні, карний розшук, слідчі) та курсантів МВС. «...Результати показують наявність досить високого рівня психологічної відособленості співробітників міліції від більшості інших національностей. Цікаво те, що до числа національностей, з якими опитаним не хотілося б мати безпосереднього контакту, відносяться не тільки представники африканського та азійського континентів, але й майже всі запропоновані для оцінки європейські народи (за винятком німців). У бесідах, проведених після опитувань, респонденти пояснили такий вибір незнанням людей цих національностей» [7, с. 31-33]. Окрім соціально-економічних та політичних проблем, серед причин такого стану міжетнічних відносин у країні автори дослідження вказують на наявність проблеми «...з освітою та рівнем загальної культури в нашому суспільстві. Роль родини, школи, системи середньоспеціальної та вищої освіти в процесі морального виховання сучасної молоді вкрай незадовільна» [7, с. 40]. Такий зв'язок між освітою, культурою та характером міжетнічних відносин у суспільстві з багатонаціональним складом населення було знайдено не випадково. Соціальна дистанція, яку фіксують у своїх дослідженнях українські та російські соціологи, має дуже чітке культурне походження, а точніше знання про культуру етносів та її розуміння.

В основі існування дистанції є прийняття або відокремлення особою культурних ознак етнічних груп. Тобто «інші» та «свої» є не просто конкретною сукупністю людей, а, більше того, кожна людина є членом групи з певними культурними ознаками [9]. Якщо ці ознаки близькі або навіть збігаються, то дистанція між такими групами зменшується. І навпаки, ознаки, які здаються незрозумілими та незвичними, роблять представників груп із такими різними ознаками більш віддаленими одні від одних [1, с. 33]. Українська наука не має великого досвіду вивчення культури міжетнічного спілкування як у вивченні етносів у цілому, так й окремих аспектів міжетнічних відносин: етнічної ідентифікації, стереотипів, міграції та інше.

Розширення культурного світогляду особистості здійснюється у процесі спілкування, специфічною формою якого є освоєння цінностей культури, яка утворювалась багатьма поколіннями людей. У цій діалектичній єдності відбувається як вплив суспільства на формування ціннісних установок у діяльності особистості, так і навпаки – вплив особистості на розвиток суспільства, його культурних орієнтацій, етичних норм та принципів. Інтенсивність та ефективність спілкування залежать перш за все від взаємодії особистості та суспільства, тобто від соціально-психологічних стереотипів, які виникають як результат міжособистісного спілкування в процесі суспільної діяльності та пізнання людей.

Висновки за результатами дослідження, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Автори більшості робіт тією чи іншою мірою звертаються до знань, необхідних для здійснення міжетнічного спілкування, і відносин, що виникають при спілкуванні, а також умінь (інтерпретації та співвіднесення, відкриття та взаємодії) і критичного усвідомлення дійсності. Загальною особливістю етносоціологічного підходу є виділення в них двох взаємопов'язаних сторін культури міжетнічного спілкування особистості – здатності розуміти рідну й чужу культуру. Іншим позитивним моментом є встановлення або визнання зв'язку між мисленням і поведінкою, що виводить культуру міжетнічного спілкування на більш свідомий рівень.

Для повного та всебічного розкриття сутності міжетнічних відносин необхідно підключення фахівців у галузі психології, культурології, етнології, філософії та лінгвістики, які мають знання як про соціокультурні процеси, так і про соціокультурні прояви, пов'язанні зі спілкуванням. Саме тому важливою основою для теоретичної розробки питань міжетнічних відносин, окрім результатів

емпіричного та теоретичного аналізу в етносоціології, є значний пласт теоретичних досягнень учених в області педагогіки, психології особистості та соціальної психології.

Важливим кроком до подальшого вивчення питань міжетнічних відносин має стати принциповий відхід від теоретичного аналізу досягнень науки в цій галузі й перехід до предметного опису особливостей цього процесу в українському суспільному просторі. Рішення такого кола питань дозволить не тільки вченим-теоретикам займатися їх вивченням, але й педагогам-практикам і шкільним вчителям більш усвідомлено й цілеспрямовано розробляти навчальні програми й будувати виховний процес з урахуванням норм і цінностей української культури.

Список використаної літератури

1. Аза Л. Етнічна ідентичність в умовах ціннісної трансформації / Л. О. Аза // Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика. – К. : ДАКККіМ, 2008. – С. 32-35.
2. Арутюнян Ю. В. Оптимизация социально-культурных условий развития и сближения наций (Программа этносоциологического исследования) / Ю. В. Арутюнян // Советская этнография. – 1972. – № 1. – С. 3-18.
3. Арутюнян Ю.В. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева, В. С. Кондратьев, А. А. Сусоколов. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 255 с.
4. Бромлей Ю. В. Современные проблемы этнографии / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1981. – 390 с.
5. Дробижева Л. М. Духовная общность народов СССР. Историко-социологический очерк межнациональных отношений / Л. М. Дробижева. – М. : Мысль, 1981. – 261 с.
6. Дробижева Л. М. Этнополитические конфликты. Причины и типология (конец 80-х-начало 90-х гг.) / Л. М. Дробижева // Россия сегодня: трудные поиски свободы / [отв. ред. Л. Ф. Шевцова]. – М. : ИЭАРАН, 1993. – С. 21-23.
7. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства / [Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю. Л.]. – Харків, 2008. – 43 с.
8. Паніна Н. В. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 94 с.
9. Паніна Н. В. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / Н. В. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 2-43.
10. Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007) / В. І. Паніотто [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kiis.com.ua

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014

Ю. В. Кушнір

Донецкий национальный технический университет

Социологический анализ межэтнических отношений

В статье рассматривается теоретический и практический опыт изучения проблем межэтнического взаимодействия советскими, российскими и украинскими учеными с точки зрения социологического подхода. В работе представлены эмпирические данные относительно проявлений интолерантности, определена роль культуры межэтнического общения в обществе. В результате социологического анализа при использовании количественных и качественных методов изучения межэтнических отношений установлена связь между образованием, культурой и характером межэтнических отношений.

Ключевые слова: социологический подход, этносоциология, культура межэтнического общения, межэтническое взаимодействие.

Y. Kushnir

Donetsk National Technical University

Sociological Analysis of Interethnic Relations

The article deals with theoretical and practical experience of the study of problems of interethnic relations by Soviet, Russian and Ukrainian scientists from the sociological point of view. Since the most common methods of research of problems of interethnic relations in the humanities remain sociological methods. Essential importance of ethnosociological approach is that it enables us to understand the nature

of the problem dealing with the culture of interethnic communication and to see its correlation with problems of interethnic relations at the empirical level.

The article presents empirical data concerning manifestation of intolerance; the role of culture of interethnic communication in the society is defined.

As a consequence of examining the results of sociological analysis concerning the problem of studying of interethnic relations the connection between education, culture and the character of interethnic relations is established. Social distance which is fixed in research works by Ukrainian and Russian sociologists has a very clear cultural origin or rather knowledge of ethnic groups' culture and its understanding.

In the context of this article it is emphasized that for complete and all-round disclosure of essence of interethnic relations it is necessary to engage specialists from the domain of psychology, culturology, ethnology, philosophy and linguistics who have knowledge of the sociocultural processes as well as about cultural manifestations connected with interethnic relations. It is therefore an important basis for the development of theoretical issues of interethnic relations, except the results of empirical and theoretical analysis in sociology, it is necessary to study significant stratum of achievements of scientists in the field of pedagogy, psychology of personality and social psychology.

Keywords: *sociological approach, ethnosociology, culture of interethnic communication, interethnic interaction.*